

DOI 10.51558/2490-3647.2023.8.1.13

UDK 821.163.4(497.6).09::398]

Primljeno: 16. 03. 2023.

Izvorni naučni rad
Original scientific paper

Sead Šemsović

TALIN UNUTARNJI SVIJET

Među brojnim junacima bošnjačke usmene epike, kao i ukupne epike južnoslavenskog prostora, nalazi se Tale Ličanin kao najsamostalija pojava – unutar epskog svijeta, a sasvim izvan njega. Odavno je bio prepoznat kao čauš u pjesmama sa temom svatova, harlekin, zabavljač i sasvim karnevaleskan junak, koji svojim izgledom i ponašanjem narušava postulate epskoga svijeta, što mu ne smeta da u svaki boj uđe junačkom spremnošću i izađe kao nesumnjivi pobjednik. Stoga njegova unutarnja stvarnost nužno mora biti drugačija od ostalih epskih junaka, jer sve ono što biva manifestirano njegovom pojavom mora imati neki unutarnji razlog, odnosno, mora postojati neki unutarnji pokretač njega takvog. Potraga za njegovom unutarnjom stvarnosti teče kroz izbor pjesničkih slika u kojima se tek u odbljescima javlja njegova pokretačka tajna, što je u konačnici i rezultiralo jasnim razaznavanjem izuzetne slojevitosti njegovog karaktera kao epskog junaka. Sve do sada propitivane karakterizacije ovoga junaka sasvim su utemeljene, ali njihova razložnost te njihovo porijeklo i funkcija uglavnom su bile previdane.

Ključne riječi: Tale Ličanin; epski junak; karakterizacija; unutarnji svijet

HISTORIJAT ZANIMANJA

Na ime epskog junaka Tale Ličanina ne nailazimo u najstarijim zapisima usmene književnosti s južnoslavenskog prostora: *Erlangenski rukopis* (oko 1720) ili zbirka Valtazara Bogišića *Narodne pjesme iz starijih najviše primorskih zapisa* (1878), u kojoj se nalaze narodne pjesme „zabilježene tečajem prošlih vijekova“. Prva pojavljivanja imena ovoga junaka ipak će biti tek u zbirkama Vuka Stefanovića Karadžića

– *Srpske narodne pjesme*, knjiga 3 i 4, i u zbirkama koje su ostale u njegovoj rukopisnoj ostavštini. Ova javljanja ne prikazuju Talu Ličanina kao epskog junaka, već kao epskog neprijatelja, budući da se radi o primjerima srpske usmene epike, te će pojavljivanja najčešće biti tek na razini imena, dok će Taline temeljne odlike skoro sasvim izostati.¹ Nešto drugačiji primjer nalazimo u pjesmi *Ženidba Banović Andrije* iz zbirke *Narodne junačke pjesme iz Bosne i Hercegovine* fra Marijana Šunjića, nastalom u periodu od 1840-1852. godine, u kojoj će Tale također biti epski neprijatelj, na koncu i stradati u boju, ali koji u dva dvoboja prije konačnog uspješno pobjeđuje: *Tale huće, a batina tuće* (Šunjić 1915: 78-79).² Tek s pojavljivanjem zbornikâ Koste Hörmanna (1888. i 1889) te Luke Marjanovića (1898. i 1899), fiksiranje baštine o ovome epskom junaku dobit će snažne temelje, koji će biti nadograđeni zbirkom Esada Hadžiomerspahića (1909), Alije Nametka (1938) te obimnom kolekcijom Milmanna Paryija i Alberta Lorda na Harvardu.³

Da se ipak radi o mogućem postojanju historijske ličnosti na temelju koje je usmeni epski pjesnik kreirao lik Tale Ličanina, najprije će vijest donijeti Salih Sidki Hadžihuseinović Muvekit (1825-1888) u svojoj *Povijesti Bosne* (Muvekit 1999: 316), što će kasnije pratiti i Safvet-beg Bašagić u *Kratkoj uputi u prošlost Bosne i Hercegovine* (Bašagić 1900: 69), dok će bogati sloj predaja o historijskom Tali sačuvati Friedrich Salomo Krauss i Luka Marjanović kroz popratne bilješke u svojim zbirkama.

Prva književnokritička sagledavanja specifičnosti ovoga epskog junaka donijet će Nikola Tordinac u svome znamenitom radu *Tale budaline ili čauš u narodnoj pjesmi* (1884), potom dolazi Friedrich Salomo Krauss u bilješkama uz pjesmu *Smailagić Meho* (1886), te će uslijediti kratka osvrtanja Tihomira Đorđevića (1953) i u konačnici dolaze ozbiljne studije: Hatidže Krnjević (1971/1980), Rašida Durića (1980, 1983. i 2000), Muniba Maglajlića (1986) i Mirsada Kunića (2004, 2012. i 2017). Pored njih, cijeli niz autora se usputno povremeno doticao ovoga epskog junaka, pa će se među njima posebno izdvojiti Matia Murko (1951), Zdeslav Dukat (1988) i Đenana Buturović (1992), gdje će Murko prvi plasirati ideju o srednjovjekovnim za-

-
1. Primjeri pjesama u kojima se Tale javlja samo imenom su: *Opet Vuk Anđelić i Ban Zadraniin*, SNP, knj. III, pj. br. 58; *Kaduna Kune Asan-age*, SNP, knj. IV, pj. br. 69. Pjesme u kojima se javlja kao epski neprijatelj su: *Ženidba od Zadra Todora*, SNP, knj. III, pj. br. 24 i *Boičić Alija i Glumac Osman-aga*, SNP, knj. III, pj. br. 36.
  2. O pitanju javljanja samo imena epskih junaka, a bez njihovog stvarnog prisustva, u bošnjačkoj i drugim epskim pjesmama nešto podrobnije smo se bavili u poglavlju *Nomen est omen ili unutarnja dimenzija epskog junaka*, u knjizi *Epski svijet Avda Mededovića* (2017: 62-80).
  3. Iako postoji više popisa pjesama u kojima se javlja koji epski junak, do danas zasigurno najpodrobniji popis donosi Branislav Krstić u svom znamenitom *Indeksu motiva narodnih pesama balkanskih Slovena* (1984), gdje navodi dvjestotinjak pjesama u kojima se javlja Tale Ličanin.

bavljačima na dvoru i mogućem utjecaju na kreiranje Tale Ličanina (Murko 1951: 475-477), dok će se Đenana Buturović oštro suprotstaviti stavovima Zdeslava Dukata, a u vezi sa smislom postojanja ovakvoga junaka unutar jedne epske tradicije, junaka „koji nas odbija svojom savršenošću (sve zna, sve razumije, sve predviđa)“ (Dukat 1988: 251-252; Buturović 1992: 256).

Iako postoje stanovite razlike u doživljaju, razumijevanju i interpretaciji osobnosti Tale Ličanina, dosadašnja nauka je saglasna po pitanju njegove ne-epske prirode, koja će biti manifestirana najprije njegovim fizičkim izgledom – u prvom redu odjećom, oružjem i konjem – a potom i humornim scenama, što sve zajedno odudara od epskog života. Tako je ovu njegovu specifičnost Tordinac razumijevao na temelju Taline funkcije u pjesmama s temom svatova, u kojima će ovaj junak biti čauš, koji već sam po sebi mora imati humorni karakter i vizualnim identitetom i djelovanjem: „Na njemu izvrnut ćurak, na njem odrpana kapa, a za kapom tri puranske peruške – izotoga na ćurku prireti lisičji repovi – u ruci buzdovan kojim je udario u vrata, prozore i plotove“ (Tordinac 1884: 1). Na temelju ovakvog ličnog iskustva u susretu sa još uvijek živim običajem svatovskog čauša, Tordinčevo raspoznavanje Talinih osobina u odnosu prema njegovoj funkciji u epskim pjesmama ovog temata sasvim je prirodno. S druge strane, Krauss će u bilješkama uz tekst pjesme o ženidbi Smailagić Mehe donijeti u više navrata komentare sa usporedbama sličnih situacija u drugim pjesmama. Komentirajući opis Talinog izgleda (stihovi: 1283-1303), Krauss (1886: 132) donosi predaju u kojoj prepoznaje razlog takvog Talinog oblačenja:

„Zabilježih u Gornjoj Tuzli pjesmu, uz koju mi pjevač kazivaše, da se je Tale navlaš tako zanemario već bivši momak od 20 godina. Bijaše ljepši od svake djevojke, pa su se u nj djevojke toliko očima zagledale, da su ga urekle. Tale je od uroka pao na zemlju, te čitav dan ležao izvan sebe. Da ga nebi već snašla takva nevolja, razrezao si laće na koljenima, da mu vire koljena, pa se tako nakaradio, da ga nikakva već nije mogla ureći“.⁴

Ovaj će razlog prepoznati nešto kasnije i Rašid Durić (1983), referirajući se na rad *Loše odelo kao zaštita od uroka* Tihomira Đorđevića, zaključujući da je „loše odijelo zaštita junaka od uroka, i da takvo narodno vjerovanje ima svoje izvorište u paganskim običajima Slavena“.

Još je Hatidža Krnjević 1971. godine primijetila da „gotovo svaki opis izgleda ovoga junaka završava se, ustvari, unutaršnjim opisom, tj. uvek je tu neki podatak koji

---

4. Na predaju identičnog sadržaja poziva se i Kunić (2012: 104), referirajući se pritom na rad Aloisa Schmausa objavljen u sabranim djelima: *Gesammelte slavistische und balkanologische abhandlungen (in serbocroatische Sprache) IV. Teil*, Dr. Dr. Rudolf Trofenik, München.

govori o karakteru i psihologiji Tala Ličanina. Zato opisi koji se na njega odnose znače više nego što izgleda“ (1980: 219). Dodaje pri tom kako Tale „svesno zanemaruje vanjska obeležja ili ih karikira za račun suštinskog“ (1980: 226) i konstatira da je Tale „deo one slave narodne koja ima moć magije, slave običnog, siromašnog čoveka koji ne pripada povlašćenom sloju društva“ (1980: 229) Te će u konačnici zaključiti:

„Tale Ličanin je izuzetak u punoj meri. Logika mišljenja i ponašanja ovog junaka korenito odstupa od logike epskog junaka uopšte. Koliko god je uistinu Tale junak toliko je i negacija jednodimenzionalnog, zauvek završenog, sujetnog epskog junaka. S tačke gledišta epskih kanona kao nečeg definitivnog, Tale je onaj neophodni princip razaranja ustaljenog. On je energija koja razriva već postojeće formule i šablone šalom i humorom, karikaturom i parodijom, tvoreći tako nov kvalitet. U njemu kao da se bore krajišni veselnik i strogi epski junak, držeći jedan drugom meru i ispoljavajući se podjednako. Tale jedini zna tajnu kako da ozbiljnu situaciju pretvori u smešnu. On je pravi veštak da druge učini smešnim a sam da pokaže svoju spretnost u svakoj situaciji. Narodni pesnik slavi ga kao svog čoveka, ne bežeći ni od grube šale, ali uvek ističući njegove vrline. Svojim podvizima Tale ne stiče bogatstvo već samo slavu i poštovanje obeju strana.“ (Krnjević 1980: 234-235)

Ovakvo portretiranje Tale Ličanina dobro će nadograditi Rašid Durić, prije svega sublimiranjem slika odjeće, oružja i konja, dok će na samu karakterizaciju otpasti tek pokoji komentar, da „Tale više zavređuje naziv direkta Like i Krajine nego li sam Mustajbeg. Mustajbeg to jeste po položaju, ali je to Tale u stvarnosti, među junacima, jer njegovoj besjedi ne može niko ništa ‘priporeći’“ (Durić 1998: 421) što je, bez sumnje, izvanredno zapažanje.

Iako se u više navrata bavio Talom Ličaninom i razaznavanjem karakternih crta ovoga epskoga junaka, Mirsad Kunić će mu posebnu pažnju posvetiti u poglavlju „Karnevalski junak Budalina Tale“ u knjizi *Teme iz usmene književnosti – o usmenosti pismom* (2017). I u prethodnim radovima, najprije u magistarskoj radnji, a potom i disertaciji, Kunić će se u manjoj ili većoj mjeri doticati Bahtinovog pojma karnevalizacije, što će do danas ostati najcjelovitija primjena jedne savremene književnoteorijske škole na neki segment bošnjačke usmene epike.

Kunić ovoga junaka usmene epike vidi kao „misionara kojega narodni pjevač uvodi ne bi li spasio jedan umirući svijet – i on ga spašava“ (2017: 85), čime nastaje jasna distinkcija da Tale i ostali junaci epske pjesme ne čine isti svijet, jer Tale dolazi „iz sasvim drugog svijeta“ (Ibid. 84), te da se nikada neće „utopiti u tom svijetu, ostat će dosljedan sebi i – po strani. Zapravo će sve vrijeme voditi svoj *dijalog* sa tim svi-

jetom, uporno će kazivati *svoju* riječ, originalnu, *drugačiju* i novu“ (Ibid. 86) Prepoznavanje ovih različitih svjetova Kunić će rezimirati:

„Budalina Tale je posrednik između nas i epskoga svijeta. Epski svijet je *moćni svijet*, ali je i Tale dio drugog – šireg – *moćnog svijeta*. (...) Za našu – čitalačku – poziciju važno je uočiti postojanje različitih svjetova, od kojih su dva *moćna* i jedan (naš!) „realno-bivstvujući“. Odnos među tim svjetovima je prstenaste naravi, prvi je unutar drugog, a drugi unutar trećeg“ (2017: 103).

Uz ovako iznijansirana raspoznavanja specifičnosti svijeta Tele Ličanina, Kunić će se dobro pozabaviti i pitanjem humora i teatra u Talinim scenama, potom mogućim utjecajem renesanse, kao i spajanjem epskog i ne-epskog u karakteru ovoga junaka.

EPSKA BIOGRAFIJA

Iako Tale Ličanin nije tipični epski junak, njegovu literarnu biografiju ne možemo nikako drugačije imenovati osim pojmom epska biografija, a koja je oblikovana, s jedne strane, usmenom predajom koju donose Krauss i Marjanović, a s druge njegovim životom unutar pojedinačnih primjera epskih pjesama. Dok Kraussova predaja kazuje o razlogu Talinog načina odijevanja, Marjanovićevo zalazi u njegovo porijeklo:

„Po kazivanju pjevača Bećira Islamovića na Zavalju jeseni 1898. zabilježio je g. Pajo Majstorović o Tali ovo: On je bio sin Ibrahimbege iz Vranograča. Otac mu je bio imućan, bogat, a on raskalašan. Znao je očevo blago, ovce i koze kradomice prodavati preko medje u kaure. Otac ga radi toga stao karati i progoniti, a on ostavi kuću i predje u kaure k nekomu starom popu i kaže mu se, da je Simo iz Doljana. Kod popa je bio Tale 12 godina, dok je sve izučio. Onda htjede pop na njega sve svoje prepisati i dati mu nekakvu veliku knjigu, da se ne boji ni jednog učitelja (sveštenika kršćanskoga) na zemlji; ali to ne htjede Tale, već se kaza popu, da je turskoga zakona, ostavi ga i vrati se k ocu. Malo za tim čuo za Talu lički Mustajbeg, pa ga pozvao sebi u službu, ali mu ne dade otac Ibrahimbeg. Ovoga ponudi Mustajbeg, da u njegovoj Lici izabere zemlje, gdje i koliko hoće. On tražio i tražio, dok je našao zgodno mjesto u dublini (Dubili) kod Čukova (pod Čukovom gorom?). Tu je Ibrahimbeg načinio kulu i prozvao to mjesto „Vranograč“ po svojoj djedovini na bosanskoj krajini.“ (1898: 583-584)

Kao Talin ulazak u epski prostor i do sada je bila prepoznavana pjesma *Budalina Tale dolazi u Liku* (Marjanović 1898: pj. br. 6; str. 101-115), budući da se u ovoj pje-

smi jasno razaznaju scene njegovog upoznavanja s Mustajbegom Ličkim, kao i njegov prvi susret i sa kulturno istim – četa Glumca Osmanage – i kulturno drugim – četa Smiljanić Tadije. Pritom, ovo je jedina pjesma u kojoj je Tale glavni junak, iako će se javljati u većem broju epskih pjesama bilo kao epizodist ili kao statist. Već iz ove pjesme, u kojoj nam se Tale predstavlja, saznajemo njegov vanjski izgled:

„Tiho konja jaše uz poljane,
Tiho jaše, konju ne kidiše.
Gledao ga Glumac Osmanaga,
Poznaje ga, poznat ga ne more,
Taj je momak vrlo ogolio,
Na njem ništa od odila nije.
Kad dojaha njima na poljane,
Medjer jaše dorušu kobilu
Na njoj sedlo od orahovine,
Kuskuni joj od mašljikovine,
A kolani od kore lipove,
Dva kajasa dva prez kôča lika,
Sve na njemu od abe haljine,
Na glavi mu fesić kapa mala,
Kapa mala vrlo izderana,
Kroz kapu mu perčin ispanuo,
A za pasom samica kubura,
Na njoj dvan'est trišnjovih linova.“ (25-42)

Unatoč ne-epskom izgledu Tale se ponaša sasvim epski, dok svi gledaju u zemlju, jedini se on tri puta javlja na Osmanagin poziv da neko ode do dvora Smiljanić Tadije i da ga uhodi. Nakon što obavi zadatak, koji mu usput i nije bio povjeren, već ga sam preuzima, čak dotle da zametne kavgu, otme Smiljanića sestru, a nakon potjere i ubije Tadiju, Tale se vraća družini obučen u neprijateljsko odijelo i na neprijateljevom konju, što izbezumi Osmanagu i njegovu družinu i pokrene ih u bježaniju. Važno mjesto jeste scena Talinog predstavljanja i unutar neprijateljskog kulturnog kruga, jer će i njih upoznati sa svojim izgledom i sa junaštvom. S druge strane, na nejunački potez Smiljanića da Tali udari plesku po obrazu, Tale, sasvim u epskom duhu izgovara: *Da si mene sabljom udario,/ lašnje bi ti ranu prebolio,/ al si mene pleskom udario,/ jer se žene pleskom udaraju,/ za to ću ti zajam povratiti* (363-367), nakon čega i on njega udara pleskom i odmah potom ubija. U posljednjem dijelu pjesme Tale će

najprije na Osmanagino pitanje, a potom i na Mustajbegovo pitanje o njemu i njegovu porijeklu, sam progovoriti:

„S bliza nisam, ja sam iz daleka,
Iz daleka od Orašca grada,
Sa Basače iznad Ibrinovca,
A ja soja ne znam ni plemena,
Veš što mene po imenu viču:
Men' je ime Budalina Tale.
Imo nešto kuće na Basači,
Jasenovim opletena prućem,
A bujadi ona pokrivena,
Staru majku imo na odžaku,
Nješto koza imo u sebeka,
Ja sam koze po Basači čuvo,
Ujtro rano, kad danak osvani,
Mene diži moja stara majka:
„Ustan', sine, Budalina Tale,
Puštaj koze, da ti majka muze,
Da te hranim vrućom varenikom,
Vojevat ćeš s Ličkim Mustajbegom.“ (471-488)

Ta dva duža citata funkcioniraju kao okvir unutarnje priče, pri čemu je prvi dio ispričan iz pozicije pripovjedača, dok je ovaj posljednji iz pozicije glavnog junaka, čije ime saznajemo tek na kraju pjesme u njegovom odgovoru na pitanje ko je i odakle je. Središnji dio priče sadrži važnu scenu Talinog ulaska u avliju Smiljanića dvora, gdje će kao „turska golotinja“ svojim kreiranjem teatra zabavljati domaćinove goste i zahvaljujući tome i uspjeti da otme djevojku, što će često biti i tretirano kao jedna od osnovnih funkcija Tale Ličanina u epskom svijetu. Sam opisani događaj, budući da je prvi ove vrste, smatra se svojevrsnom incijacijom ovoga junaka u karnevaleskni svijet (Kunić).

Još je Krauss primijetio da epski pjevač posebno ističe da je Tale nepismen, te navodi stihove u kojima Hadži Smailaga saziva svatove i precizira redosljed davanja pisama: *pak ondalen u Orašac Tali,/ pa mu nemoj knjige ni davati,/ vet mu selam nausnice kaži,/ nek nam na pir u svatove dojde* (1086-1089), dodatno ih potkrijepljujući stihovima kojima neće navesti izvor, a u kojima Tale veli: *Bog ubio mrtva moga babu,/ što me nije pred hodžu turio,/ jal nejaka u školu turio,/ da naučim knjige poslanice,/ da ne čekam, dok mi Mujo kaže.* (Krauss 1886: 125-126)

Posebna Talina odlika svakako jeste i gruba šala, što također Krauss prvi primjećuje u svojim komentarima, kazavši kako je „takva krupna šala priličila Tali. Valjda se je i zbilja jednom tako našalio, dok se i inače slična pjeva, a rijetko, da će narod ovakovu crticu izmisliti, ako nije prilična čovjeku, kome se prikrupe“ (Krauss 1886: 150). Radi se zapravo o sceni u kojoj Hadži Smailaga brine zašto mu nema sina Mehe iz boja, Tale ga razgovara tako što mu veli: *Ta ako bude poginuo, / junak bio, pa i poginuo, / neće ostat Hanka ne udana, / doklen god je neoženjen Tale, / i prija sam bio mušterija, / barem će se udat za junaka* (2035-2040). Sasvim je očigledno da mu pozicija unutar zajednice dopušta ovaj vid šale, što ne možemo naći niti kod jednog drugog epskog junaka na širem južnoslavenskom prostoru. Pritom, situacija insceniranja šale na jednom drugom mjestu ipak ulazi u nešto blažu kategoriju, jer time ne zalazi u emotivni odnos roditelja prema djetetu u životno teškim trenucima, nego je situacija upotrijebljena „kao trik, prijateljski i dobronamerno, ali zamišljen i izveden u punoj ozbiljnosti“ (Krnjević 1980: 233). U tom primjeru Tale Halila zaziva iz šume te mu prijeti stihovima: *Otvori mi toke na prsima, / žao mi je toke pokvariti* (Hörmann 1889: br. 42). Ili kada usred boja zaziva sestrića Muju da mu pomogne ustati: *Moj sestriću, buljukbaša Mujo / k meni Mujo, pogiboh ti ludo*, da bi nakon što se sestrić ozbiljno zabrinuo da je dajdža teških rana dopanuo, Tale odgovara: *Nijesam Mujo, vjeru ti zadajem, / već me digni na moga kulaša, / jer ne mogu Mujo uzjahati, / pasje vino plaho dalmatinsko / pa je meni dodijalo, Mujo* (Hörmann 1888: br. 27). Zanimljiv primjer jeste i scena u kojoj je Tale u zarobljeništvu Janočkog bana, pa kada grad i kula budu napadnute, a banovi topovi uzvrate paljbu, Tale doziva tamničara pa ga pita:

„Kakvo vam je veliko veselje

Kad palite od boja topove?“ (Hörmann 1888: br. 39, stihovi 573-574)

Tako će Talina spremnost za relativizacijom biti usmjerena prema raznolikim životnim situacijama, čak i kada je i sam izravno uključen u njih. Dosadašnji su istraživači primijetili da sam humor nije svojstven epskoj pjesmi, ali isto tako da nije posebno razvijen ni unutar usmenoknjiževnog izraza, što dodatno ističe razložnost nastanka i postojanja Tale Ličanina unutar bošnjačke usmene epike.

Važan segment Talinog epskog predstavljanja jeste i teatar unutar epske pjesme, koji će realizirati kao prevaru neprijatelja [Marjanović 1898: 101(6/198-286)] (Marjanović 1899: 44(27/738-760), kao izviđanje neprijateljskih položaja [Marjanović 1898: 145(8/373-395)] ili kao zabavu:

„Davor Tale, ličko pogledanje!
De se vrati seiz-baši mome,
Eno kod njegov dvi pune mišine!“
Ja kad Tale te razabra riči,
On se trže od bega i paše,
Kad poteče pašinu seizu,
Lipo s' nogom u guzicu kucnu,
Dodje Tale pašinu seizu,
Kad ugleda punu mišinicu,
Tale mihu pade pod gr'ocu,
Zapomaga Ličanine Tale:
„K meni Rade, ja izgubih glavu!“
Ja kad čuo uskok Radojica,
On poteče i dopade Tali,
Nad njim puče iz malih pušaka.
Sve se njima Udvinjani smiju,
Što se radi od Tale i Rade.“ [Marjanović 1898: 508(23/957-970)]

Stoga će slika teatra kojoj je često pridodato vino biti manir Talinog okruženja, bez obzira o kojoj se od navedenih teatarskih situacija radi. Jednostavno okruženje unutar kojega se epski junak mora naći nužno operira vinom kao simbolom opijenosti, što je za samo ratovanje važan segment inscenacije i upotpunjenja ukupne herojske slike.

ZBILJA PJESNIKA, ZBILJA PJESME I TALINA ZBILJA

Specifičnost epskog junaka Tale Ličanina, a koja je do sada u književnim interpretacijama uglavnom bila zaobilažena, jeste njegov odnos prema vjerskim temama, osim, naravno, kada se radi o njegovom poznavanju kršćanskih obreda ili preoblačenja u svećeničku odoru (Krnjević). Talin odnos prema vjerovanju je dominantan u njegovoj osebujnoj pojavi, te, kao i kod drugih njemu svojstvenih osobina, bit će temeljito izgrađen. Tale će obavljati jutarnju molitvu, što osim za Đerzeleza nije tipično mjesto bošnjačkih epskih junaka: *Pa on turski avdest uze na se,/ pa on sabah klanja na Kunari* (Hörmann 1888: br. 47, stihovi 33-34). S druge strane, u pjesmi *Ropstvo Mustajbega i Vrsić bajraktar* (Hörmann 1888: br. 23), usred ljutog boja u kome muslimanska vojska biva napadnuta, Tale uzvikuje:

„Krajišnici jedni bestidnici,
Vidite li, očim' ne vidjeli:
Dženetu se otvorila vrata,
Iz dženeta izišle hurije,
Iznijele krmzi peštemalje,
Pa čekaju duše od šehida.“ (705-710)

Scena zaista jeste epska, ali nije usmenoknjiževno epska, već potiče iz nekog toliko davnog vremena da je epika 19. stoljeća jednostavno nije mogla upamtiti. Slični su pokličići zasigurno postojali i u drugim kulturama naše regije, ali su i tamo uglavnom u potpunosti izbljedjeli do perioda romantizma. Stoga ovo, kako bi rekao Mirsad Kunić – *oživljavanje epskoga svijeta* – zapljusnulo je sve slojeve epske pjesme. Scena sadrži sliku otvorenih dženetskih vrata, kroz koja izlaze dženetske ljepotice sa velikim peškirimama (peštemalj) crvene boje kojima zagrću čiste šehidske duše. Peštemalj se koristi kao zagrač nakon kupanja, što aludira na šehidsku okupanost od svega ovozemaljskog i izravan ulazak u Raj. Činjenica da scena započinje stihom ruženja Krajišnika, a potom epskom formulom „vidite li očim' ne vidjeli“ sasvim je u epskom maniru, ali budući da se radi o viđenju sasvim onostrane pojave, izlazi iz okvira epske tradicije. Time se zapravo i ukazuje na unutarnju dimenzija Tale Ličanina, odnosno njegov svijet, svijet iz kojeg se on obraća najprije epskom svijetu, a potom i nama kao konačnim recipijentima.

Humor Tale Ličanina nije njegova unutarnja stvarnost, kao ni njegova poderana odjeća, ni oružje, ni konj to nisu. Nisu njegova stvarnost ni scene relativizacije vrijednosti epskog svijeta, kao ni njegova kula pletara, kao ni njegove više ili manje grube šale. Sve to su manifestacije njegove stvarnosti, ali ne i sama stvarnost. Pristup razlozima postojanja ovih manifestacija može biti iz pozicije standarda jednog epskog svijeta, a može biti i iz pozicije Taline stvarnosti. Ta su dva pravca izuzetno kompatibilna, ali ne čine isti pravac. U svom tom šarenilu manifestacija proteže se nit koja je jača od bilo kakve manifestacije, a to je Talino poimanje onostranog, odnosno njegova potpuna spoznaja Stvarnosti. On zasigurno nije klasični epski junak, ali nije ni prosječni naš komšija, niti naš uobičajeni rođak ili poznanik iz marketa, on je u svim relacijama 'svijeta života' rijetkost. Razlog njegove relativizacije epskog svijeta jeste poznavanje Stvarnosti, pa će usred očinske tuge relativizirati bol za nečim svakako ovozemaljskim, kao što će relativizirati nečiji strah, nečiju ljubav, nečiju zabrinutost. Njegovo poznavanje stvarnih razloga postojanja čovjeka sasvim prirodno ništi sve ovozemaljsko i od svega toga pravi tek igru, jer ovaj život i nije ništa drugo do igra:

Život na Ovome svijetu je samo igra i zabava, a Onaj svijet je, zaista, bolji za one koji se Allaha boje (Kur'an, *El-en'am*: 32). Iz ranije navedenih stihova jasno se vidi kako Tale sasvim dobro razumije i jedan i drugi svijet, te da ovaj drugi nije nekada kasnije, nego je prisutan sada i ovdje, sasvim stopljen s ovim materijalnim.

Taline relativizacije postoje jer središte Talinog svijeta nije Tale samom sebi, nije ni ratni plijen, ni junaštvo, ni hrabrost, a nekamoli da su odjeća, oružje i konj. Središte njegovog svijeta je neka i nekakva Stvarnost koja u potpunosti rastače sve čemu se primakne. Budući da kroz pjesme Tale Ličanin biva predstavljen uniformno s određenim stepenom oscilacija, što je otprilike i manir usmene epike, jasno možemo raspoznati slojeve Taline ličnosti. S jedne strane jasno je prisutna njegova evlijanska stvarnost,⁵ koja će biti zaogrnuta epskim svijetom, što će proizvesti relativizaciju temeljnih postulata, a što će u konačnici polučiti pojavu karnevalesknog, humornog, šeretskog i slično.

Tako će zapravo Talina zbilja biti svojevrсна evlijanska stvarnost, što će polučiti najstroženiju strukturu jednog epskog junaka. Pored stihova u kojima Tale vidi ono što drugi ne vide – hurije iz dženet – od Tale će zrna odskakivati (Hadžiomerspahić 1909: 285):

---

5. Pojam *evlija* upotrebljava se u značenju Božiji prijatelj, produhovljeni pojedinac, osoba potpune spoznaje Boga. Historijske ličnosti ovog tipa našle su svoje mjesto i u kapitalnim djelima Orijenta kakvo je *Spomenica Dobrih Feriduddina Attara*. Na ovu temu u bošnjačkoj književnosti posebno su prepoznatljive usmene predaje o evlijama, kao sasvim zasebna kategorija usmenoknjiževnog proznog izraza. Usp: *Usmene predaje o evlijama na primjeru građe o Hasanu Kaimi-babi*, Blagaj, br. 3-4 (2004), str. 28-32.

„Na Talana puške zapucaše,
Obzire se Tale na delije,
Svakom žao Tale Ibrahima,
Svi četrest ljuto udariše,
A soldati živo doćekaše,
Sve na oganj i na vatru živo.
Al' zaludu što puške pucaju,
Kad od njija zrna odskakuju.“ (980-986)

Ova slika kerameta (začudnog svojstva) upotpunjuje ranije navedeno viđenje Tale, čime jasnije razaznajemo slojevitosti njegovog unutarnjeg svijeta. Sam keramet se u navedenoj slici širi sa nosioca svojstva na sve prisutne koji su na njegovoj strani, te stoga epski pjevač i upotrebljava arhaičnu množinu *njiha*, kako bi dočarao korist cijelog kolektiva od prisutnosti takvog pojedinca. Na sličan će način i nešto starija zbirka Koste Hörmanna (1889: 542) donijeti sliku kolektivne koristi od Talinih nadnaravnosti:

„Pa bi reko i bi se zakleo,
Da im Tale iz nebesa sigje,
Jer ne vidje otkud Tale dogje
Sa svojijeh trides't Oraščana.“ (1081-1084)

Za razliku od prethodne slike koja nastaje kao prenošenje samog događaja, u ovom će se slučaju pjesnik/pjevač odlučiti za oslikavanje čuđenja neprijatelja nad samim događajem, čime se ostvaruje dodatni epski efekt ratne strategije.

U procesu razvoja bošnjačke usmene epike mnoge su slike postepeno bivale sve konkretnije ili sve nakićenije (Usp. Šemsović 2017: 141-142), što je i ovdje slučaj. U pjesmama Avde Mededovića na nekoliko mjesta prepoznajemo da kolektiv zna za Taline ćiramete (keramete):

„Ono nam je od Orašca Tale.
Pri Talu su, paše, ćirameti.
Đegod njemske ima tvrđavine,
Jal na bedem, jal na toprakale,
Tale ide s trista Orašana,
Na topove i na topidžije,
Niti gine, no sve dobijeva,
I sve ezan uči na topove“. (OSLM 3130-3137)

„Sejdić paša travničkome viče,
“Vid’o nisam, a čuo ga jesam,
da su s Talom mlogi ćirameti.” (ŽSM 9045-9047)

„Brez Tala nam nema putovanja,
Jer su s Talom mlogi ćirameti“ (SLM 1459-1460)

„Ondar paše pa se pripadoše,
A za Tal’ne znaše ćiramete.“ (OSLM 3297-3298)

„Pri Talu su Boži ćirameti.“ (ODPL 6016)

Zapravo, Talini kerameti su razlog zašto ništa bez njega ne počinje, niti svatovi polaze po djevojku, niti se započinje boj. Svjesnost kolektiva ukazuje na proširenost ovoga znanja, kao i na poštovanje njegove duhovne specifičnosti. S druge strane, ponekad kolektiv pokazuje kako nije svjestan nadnaravnosti njegovog prisustva, te kako uvijek postoji neko unutar kolektiva ko jeste:

„I rekoše, pa se okupiše,
Još im Tala Ibrahima nema,
Neki veli: "Da ga pričekamo."
Neki veli: "Da ga ne čekamo."
Mujo veli: "Da ga pričekamo,
Jer bez Tala tamo hoda nema".” [Hörmann 1889: 591(75/446-451)]

„Svi rekoše: "Kaž’te da idemo!"
A sam Mujo: "Pričekajte Tala,
Jer nam sreće nema ni igbala,
Kad ne bude u svatima Tala”.“ [Hörmann 1889: 542(71/267-269)]

Pjesnik/pjevač je sasvim upoznat kako sa Talinim značajem, tako i sa čestim kolektivnim nepoimanjem njega i njegova značaja. Stoga će Mujina replika biti u smjeru pojačavanja slike uspjeha te upotrebljava i pojam *sreća* i pojam *igbal*, koji su u osnovi istoznačnice, ali ih u ovoj kombinaciji možemo čitati kao susret zapadnog i orijentalnog poimanja istog, odnosno kao stapanje profanog i sakralnog doživljaja. S druge strane, korištenjem *Kad ne bude* u značenju *Kad god nije bilo*, pjesnik/pjevač poteže argumentaciju kojom želi uvjeriti slušaoce u utemeljenost svog stava.

Čest religijski motiv u kontekstu s Talom bit će dova, bilo da je uči ili da je ne uči. Doduše, neučenje dove nije Talin iskaz već uvijek njegovog Rada: „Nami, pobro, dova ne tribuje“ [Marjanović 1899: 23(26/816)⁶] [Marjanović 1899: 262(37/895)], što se u islamskim heterodoksnim učenjima odnosi samo na najviše duhovne pozicije. Ovim slikama epika čuva svjesnost pojedinaca o nečijoj izuzetnoj Božjoj blizini, makar ti pojedinci iz kolektiva nužno ne moraju biti pripadnici muslimanske religijske prakse, kakav je ovdje slučaj. U nekoliko slučajeva Tale sam izričito traži učenje dove:

“Uč’te dovu hodže i hadžije
Da brez dove ne ginu junaci,
Deder Lika da mi udarimo,
Ranjen nam je aga u logoru“.
Hodže gjulbe dovu zaučiše,
A hadžije zićir donesoše,
A ostali udariše turci.
Trgoše se mladi bajraktari,
Fuka stade u nebu bajraka”. [Hadžiomerspahić 1909: 290(7/1138-1146)]

Skoro identičnu će scenu Hadžiomerspahićeve neimenovani pjevač ponoviti u još dvije pjesme i svaki put će biti vezana uz Talu [Hadžiomerspahić 1909: 317(8/653-662)] [Hadžiomerspahić 1909: 401(11/566-571)], čime je istaknut njegov specifičan religijski senzibilitet u odnosu na tipične epske junake. S druge strane, kombiniranje zajedničke dove i zajedničkog zikra, zasigurno da ciljano ukazuje na dervišku religijsku praksu.

Tale Ličanin će se kroz bošnjačku usmenu epiku pojavljivati i kako uči ezan, što je u osnovi poziv na namaz kao vjerski obred, dok će u ovim scenama njegovo učenje biti isključivo u svrhu veličanja Boga u specifičnim situacijama, kakva je priprema za borbu ili sama borba: *Da Tale na topove dođe, / E da uči ezan na topove* (ODPL 7167-7168), kao i u stihovima 7233 i 7682 istog epa, kao i OSLM 3137. Pored toga, scena učenja ezana javit će se i u nešto drugačijem kontekstu: *Glave seče, a uči ezana*. (ŽSM 9189). Prvotna slika učenja radi pripreme boja javlja se i u ne sasvim preciznom označavanju o kakvom se konkretno učenju radi: *Vojsci ćemo Muja komandara / a na strane razbajat će Tale, / đe šćenemo njima udariti*.⁷ (DVT 412-414)

6. Redni broj pjesme u zbirci i broj stiha.

7. Ove će stihove Zlatan Čolaković, vodeći se logikom epskog ratovanja, a pritom ne sagledavši sam kontekst izrečenog, s jedne, te specifičnu dimenziju samog Tale Ličanina, s druge strane, kazati kako je stih Nikola Vujnović greškom zapisao kao *razbajaje* umjesto *razdvajat će*, što ni na koji način ne odgovara kreiranoj pjesničkoj slici. Čolaković nije razumio da se radi o nekom poslu koji Tale treba obaviti prije samog boja, jer

Kao priprema za boj javit će se i Talino „sklapanje hatme“, odnosno završetak učenja ukupnog kur'anskog teksta s određenom dovom na kraju *A na sebe hatme zaklopio* (OSLM 3409), što ukazuje na Talino ustrajno bavljenje vlastitim vjerovanjem i svjesno pouzdanje da samo vjerska aktivnost može polučiti oslonjenost na Boga, što neće biti slučaj kod klasičnih epskih junaka koji se pouzdaju, ali bez određenih religijskih aktivnosti.

Zbog ovih i ovakvih Talinih svojstava *Što god reče budalasti Tale, / To će reći svi po Lici turci*. [Marjanović 1899:35(27/360-361)] ili kada Mustajbeg Lički treba odgovoriti na pismo Ivan kapetana „s kamena Kotara“, *Bez Tale ga ne zna učiniti, / Tale kaže, a beg knjigu piše*. [Marjanović 1899:267(37/1118-1119)]. Na isti će način Mustajbeg postupiti i kada se radi o donošenju važnih odluka: *A on reče: „Dok upitam Tala.“* [Hörmann 1889:420-421(63/299 i 318)], odnosno *Ibrahime, od Orašja Tale, / Ko će najpre Vlahu udariti?*, na šta će Tale iznijeti svoj strateški plan borbe. Iako se u samim stihovima ne javljaju scene religijskih motiva, karakterne crte koje bivaju istaknute, uzimajući u obzir prethodne pjesničke slike, bez sumnje su u ovom slučaju plod njegove izuzetno moralne nutrine.

* * *

Predstavljena slojevitost karaktera Tale Ličanina ukazuje na najsloženije izgrađenog epskog junaka južnoslavenskog prostora, a možda i šire. Sadržajnost njegove evlijanske unutarnje stvarnosti kroz cijeli sistem karakternih osobnosti kreirala je zasigurno najsamosvojnijeg epskog junaka. Potraga za svim slojevima njegova složenog karaktera dovela nas je do unutarnje stvarnosti koja je u osnovi pokretač brojnih njegovih manifestacija, koje se, bez uvida u cjelovitost karaktera, mogu činiti kontradiktornim. Upravo suprotno, ambijent u kome se javlja sasvim je prirodno izazvao upravo takve reakcije, jer je njegova unutarnja stvarnost sasvim specifično ustrojena i u svijetu u kome se našla nikako drukčije se i nije mogla obznanjivati. Razlog nastanka ovakvog epskog junaka prepoznamo u dugom trajanju bošnjačke usmene epike, koja je jedina na ovome prostoru uspjela proizvesti tako atipičnu kreaciju. Tale Ličanin se u tom *longue durée* javlja kao praunuče bošnjačke usmene epike, osvježava je i produžava joj vijek trajanja sve do kraja 20. stoljeća, do kada su se sve druge epike odavno bile ugasile.

Brumac Osmanaga veli *de šćenemo udariti*, a ne poslu tokom samog ratovanja, kako je to Čolaković naznačio da „Tale u vojnim pohodima uvijek ima ulogu stratega“ (2007: 663), što kao sama konstatacija nije ni malo upitna.

Izvori i građa:

1. Bogišić, Valtazar (1878), *Narodne pjesme iz starijih najviše primorskih zapisa*, Srpsko učeno društvo, Biograd
2. Čolaković, Zlatan (2007), *Epika Avda Međedovića*, I i II, Almanah, Podgorica
3. Gezeman, Gerhard (ur.) (1925), *Erlangenski rukopis starih srpskohrvatskih narodnih pesama*, autorsko izdanje, Sremski Karlovci
4. Hadžiomerspahić, Esad (1909), *Muslimanske narodne junačke pjesme*, nakladnik i izdavač S. Ugrenović, Banja Luka
5. Hörmann, Kosta (1888 i 1889), *Narodne pjesne Muhamedovaca u Bosni i Hercegovini*, I i II, Zemaljska štamparija, Sarajevo
6. Karadžić, Vuk Stefanović (1988), *Srpske narodne pjesme*, III i IV, Prosveta, Beograd
7. Marjanović, Luka (1898 i 1899), *Hrvatske narodne pjesme. Junačke pjesme (Muhamedovske)*, III i IV, Matica hrvatska, Zagreb
8. Nametak, Alija (1938), *Narodne junačke muslimanske pjesme*, Islamska dionička štamparija, Sarajevo
9. Šunjić, Marijan (1915), *Narodne junačke pjesme iz Bosne i Hercegovine*, Tisk. Daniel & A. Kajan, Sarajevo

Korištene skraćenice za pjesme Avda Međedovića:

OSLM – Osveta smrti Ličkog Mustajbega

ŽSM – Ženidba Smailagić Meha

SLM – Smrt Ličkog Mustajbega

ODPL – Osman Delibegović i Pavićević Luka

LITERATURA

1. Attar, Feriduddin Muhammed (2004), *Spomenica Dobrih*, Kulturni centar ambasade I.R. Iran, Sarajevo
2. Bašagić-Redžepašić, Safvet-beg (1900), *Kratka uputa u prošlost Bosne i Hrcegovine (1463-1850)*, vlastita naklada, Sarajevo
3. Buturović, Đenana (1992), *Bosanskomuslimanska usmena epika*, Svjetlost, Sarajevo

4. Dukat, Zdeslav (1988), *Homersko pitanje*, Globus, Zagreb
5. Durić, Rašid (1980), "Budalina Tale prema historijskim izvorima i usmenoj legendi", *Putevi*, br. 5, 167-175.
6. Durić, Rašid (1983), *Pjesme o Budalini Tali*, Glas, Banja Luka
7. Durić, Rašid (2000), *Junaci epske pjesme Bošnjaka*, Bosanska riječ, Zagreb
8. Hadžihuseinović, Salih Sidki (1999), *Povijest Bosne*, I i II, El-Kalem i Gazi Husrev-begova biblioteka, Sarajevo
9. Krauss, Friedrich S. (1886), "Razgovaranje", u: *Smailagić Meho. Pjesan naših Muhamedovaca*, Dubrovnik, str. 69-165.
10. Krnjević, Hatidža (1980), *Živi palimpsesti ili o usmenoj književnosti*, Nolit, Beograd
11. Krstić, Branislav (1984), *Indeks motiva narodnih pesama balkanskih Slovena*, Srpska akademija nauka i umetnosti, Beograd
12. Kunić, Mirsad (2004), *Epski junak Budalina Tale*, BosniaARS, Tuzla
13. Kunić, Mirsad (2012), *Usmeno pamćenje i zaborav. Krajiška epika i njeni junaci*, CKO, Tešanj
14. Kunić, Mirsad (2017), *Teme iz usmene književnosti (o usmenosti pismom)*, Zavod za zaštitu i korištenje kulturno historijskog i prirodnog nasljeđa Tuzlanskog kantona, Tuzla
15. Kunić, Mirsad (2018), *Čitanje Paryjeve zbirke*, Connectum, Sarajevo
16. Maglajlić, Munib (1986), "Jedan davnašnji zapis o Budalini Tali", *Odjek*, br. 8, str. 5.
17. Marjanović, Luka (1898), "Dodatak. Budalina Tale dolazi u Liku", u *Junačke pjesme (muhamedovske)*, knj. III, Matica hrvatska, Zagreb, str. 583-584.
18. Murko, dr. Matija (1951), *Tragom srpsko-hrvatske narodne epike*, I i II, JAZU, Zagreb
19. Šemsović, Sead (2004), "Usmene predaje o evlijama na primjeru građe o Hasanu Kaimi-babi", *Blagaj*, br. 3-4, 28-32.
20. Šemsović, Sead (2017), *Epski svijet Avda Međedovića*, Narodna biblioteka "Dositej Obradović", Novi Pazar
21. Tordinac, Nikola (1884), "Tale budaline ili čauš u narodnoj pjesmi", *Prozor*, br. 21, str. 1.

THE INNER WORLD OF TALE LIČANIN

Summary:

Among the numerous heroes of the Bosnian oral epic and the overall epic of the South Slavic region, there is Tale Ličanin as the most independent phenomenon - within the epic world, but also outside of it. He has long been recognized as a čauš in wedding-themed songs, a harlequin, an entertainer, and a completely carnivalesque hero, who violates the postulates of the epic world with his appearance and behavior. Still, it does not prevent him from entering every battle with heroic readiness and emerging as an undoubted winner. Therefore, his inner reality must necessarily be different from other epic heroes, because everything his appearance manifests must have some inner reason. There must be some inner driver of him as such. The search for his inner reality flows through a selection of poetic images in which his driving secret appears only in glimpses, which ultimately results in a clear discernment of the exceptional layers of his character as an epic hero. This hero's questionable characterizations are well founded, but their rationale, origin, and function are mostly overlooked.

Keywords: Tale Ličanin; epic hero; characterization; The inner world

Adresa autora
Author's address

Sead Šemsović
Univerzitet u Sarajevu
Filozofski fakultet
seadsemsovic@hotmail.com